

زبان

زمینه‌های پیدایش رمان

تألف: مه‌ی جام‌شیر

سرشناسه: جام شیر مهدی ۱۳۵۰ -
عنوان و نام پدیدآور: زمینه‌های پیدایش رمان / مهدی جام شیر.
مشخصات نشر: تهران: نشر نگارینه، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری: ۴۰۰ ص.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۳۰-۰۵۶-۳
وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا
موضوع: داستان‌نویسی -- تاریخ
موضوع: Fiction -- Authorship -- History
موضوع: داستان‌های فارسی -- تاریخ و نقد
موضوع: Persian fiction -- History and criticism
رده‌بندی کنگره: ۸۱۳۹۷ زج/ PN۳۴۹۱
رده‌بندی دیویی: ۸۰۸/۳
شماره کتابشناسی ملی: ۵۱۴۸۳۹۳

نام کتاب: زمینه‌های پیدایش رمان

تألیف: مهدی جام شیر

چاپ نخست: ۱۱-۹۷ تیران

شمارگان: ۵۰۰ جلد

نشر نگارینه: تهران، میدان هفت تیر

کوی نظامی، شماره ۲۵ - کد پستی ۱۵۵۶۳۵۹۱۱

تلفن: ۸۸۳۱۰۰۷۱ - ۸۸۳۱۵۰۵۱ - ۸۸۸۲۸۷۸۸ - ۰۹۰۲۱۲۳۲۳۹۴ - ۰۹۱۲۱۲۳۳۳۴۴

دورنگار: ۸۸۳۰۷۲۷۸ www.negarineh.ir صندوق پستی: ۱۱۴-۱۵۰۴۵

اقتباس و هرگونه چاپ و تکثیر بدون اجازه رسمی و مکتوب
نشر نگارینه ممنوع است و پیگرد قانونی دارد.

ISBN: 978-964-230-056-3

9 789642 300563

بها: ۲۵۰۰۰ تومان

۷	مقدمه
---	-------

فصل نخست: دربارهٔ رمان

۱۵	تعریف رمان
۱۸	تعریف رمان بر اساس محتوا
۲۲	تعریف رمان بر اساس ساختار
۲۳	تعریف رمان از نظر نویسندگان ایران
۲۶	تفاوت رمان با حماسه
۲۷	تفاوت رمان با قصهٔ کهن
۲۸	تفاوت رمان با داستان کوتاه و داستان بلند
۳۰	ویژگی‌های رمان
۳۲	طرح در رمان
۳۶	شخصیت‌پردازی در رمان
۴۰	گونه‌های رمان
۴۵	خلاصهٔ فصل نخست

فصل دوم: زمینه‌های پیدایش رمان در اروپا

۵۱	پیشینه داستان و رمان
۶۳	پایان قرون وسطی
۷۰	پیدایش صنعت چاپ
۷۳	کشف‌های جغرافیایی
۷۶	سنانس
۹۱	انسان‌بین
۹۹	تحول داستان و ادبی از رنسانس تا عصر روشنگری
۱۰۶	طبقه بورژوازی و مائیت
۱۱۴	نخستین رمان و وینسنت
۱۲۴	انقلاب کبیر فرانسه
۱۳۶	انقلاب صنعتی
۱۴۰	رمان در سیر ادبی اروپا
۱۶۴	رمان در سده نوزدهم
۱۷۷	رمان در سده بیستم
۱۹۱	خلاصه فصل دوم

فصل سوم: زمینه‌های پیدایش رمان در ایران

۲۰۷	ارتباط ایران با اروپا و گسترش فرهنگ و ادب غرب
۲۱۷	دوره بیداری و نوگرایی
۲۲۷	فرستادن دانشجویان به اروپا
۲۳۰	صنعت چاپ و چاپخانه
۲۳۹	روزنامه و روزنامه‌نگاری
۲۵۱	دارالفنون و مدرسه‌های جدید

۲۵۶	ملی‌گرایی و میهن‌پرستی
۲۶۳	طبقه متوسط
۲۶۷	خلاصه فصل سوم

فصل چهارم: زمینه‌های ادبی پیدایش رمان در ایران

۲۷۹	پیش‌فصل و داستان در ایران
۲۸۶	نقش ادب کهن فارسی
۲۹۸	جنبش مشروطه‌خواهی
۳۱۴	بازدارنده‌های رگ‌وار ادبی
۳۲۰	ترجمه آثار اروپا
۳۳۱	مردمی شدن ادبیات و تحول نثر
۳۴۳	پیدایش رمان و گونه‌های ادبی
۳۵۳	پیدایش نخستین رمان‌ها در ایران
۳۶۸	نخستین گونه‌های رمان در ایران
۳۸۱	خلاصه فصل چهارم

منابع

۳۹۵	کتاب‌ها
۳۹۰	مقاله‌ها

مقدمه

رمان به معنای امروزی، نخست در عرصه ادبی اروپا و در آغاز سده هفدهم پدید آمده است و بسنه پیدایش این گونه ادبی در ایران به پایان دوران قاجار و روزگار مشروطیت بازمی گردد، بنابراین نسبت به بسیاری از گونه های ادبی دیگر، نه به حمار می آید. در فرهنگ و ادب غرب کاربرد واژه رمان در پایان سده هجدهم فراگیر شد، با این همه شماری از صاحب نظران گاه برای ترجمه ها و داستان های کهن هر چند به نظم نیز این نام را به کار برده اند. برخی از نویسندگان و منتقدان ادبی هم تفاوت چندانی میان رمان با قصه، افسانه، حکایت و مانند آن قائل نشده اند و همه را یک نوع ادبی به شمار آورده اند. بسیار دیرینه است که با چنین رویکردی بیشتر گونه های داستانی را در زمره رمان جای داده اند. این دیدگاه در برخی از نوشته های نقل شده در همین کتاب مشاهده می شود. به نظر می رسد این برداشت ناشی از خطای لفظی و شاید گاه سهوی باشد. در برگردان به فارسی نیز گاه نتیجه لغزش مترجم بوده است، اگر چه این کوتاهی ها همیشه مصداق ندارد و بیشتر از نبود شناخت درست درباره رمان و ویژگی های آن بروز می یابد.

به گفته برخی از منتقدان ایرانی، رمان به تمامی یک پدیده ادبی غربی نیست، بسا که در ادب فارسی هم ریشه دارد. به باور آنان در میان قصه های

کهن، آثاری یافت می‌شود که به رمان شبیه و یا به آن بسیار نزدیک هستند. گاه قصه‌هایی را هم به عنوان نمونه معرفی می‌کنند که قدمتی بیش از عمر رمان اروپا دارند. شاید این گونه سخنان و برداشت‌ها از بی‌توجهی به تعریف رمان و ویژگی‌های آن باشد. حتی اگر رمان از قالب‌های کهن بهره ببرد، با این همه ساخت و شاخص‌های روایی خاص خود را دارد که با قصه‌ها و حکایت‌های سنتی یکسان نیست، بنابراین نباید به آسانی هرگونه نثر و یا داستان روایی را رمان نامید. به نظر می‌رسد گاه به کار بردن اصطلاح رمان نو یا رمان مدرن بتواند برای از میان برداشتن این ابهام چاره‌ساز باشد.

درباره نخستین رمان می‌توان گفت، با آن‌که بیشتر پژوهشگران و صاحب‌نظران رمان که ثبوت اثر میگوئل دو سروانتس را نخستین رمان مدرن می‌دانند، کسب‌اندک نیز هم به یاد کم، دیدگاه دیگری دارند. از این روی درباره نخستین رمان اروپا چهار اختلاف‌نظرها دیده می‌شود. درباره نخستین رمان ایران هم، میان پژوهشگران منتقدانی اتفاق‌نظر قاطع مشاهده نمی‌شود. با این همه، توافق بیشتر آنان به یک محدوده زمانی چند دهه‌ای مشخص یعنی پایان دوران قاجار محدود است. به نظر می‌رسد این دیدگاه‌های مختلف، کم و بیش از تعریف‌های متفاوت نبود شناخت درست درباره رمان و شاخص‌های آن پدید آمده باشد.

زمینه‌های پیدایش رمان متنوع و پرشمار هستند. مدبریت یکی از زمینه‌های مهم است که بستر مناسب را برای عامل‌های دیگر فراهم آورده است. با آغاز عصر جدید، در باورها و نگرش انسان، هم‌چنین در ساختار اجتماعی تغییر و تحول روی داد. با دانش و بینش نو در قبال هستی، دنیای نو و جامعه تازه پایه‌ریزی شد. شتاب روزافزون دگرگونی‌ها، عرصه‌های گوناگون، به ویژه ادب و هنر را درنوردید. با تغییر شیوه زندگی و ذائقه فرهنگی و هنری انسان نوگرا، قالب‌های ادبی کهن، دیگر توانایی پاسخگویی به نیازها را نداشتند. از این روی رفته رفته انواع ادبی تازه و همسو با اقتضای زمان پا به عرصه گذاشتند و رمان به عنوان گونه ادبی سازگار با عصر مدرن سرآمد شد.

گسترش و بالندگی رمان نیازمند زمینه‌های گوناگون است. این نوع ادبی همچون دیگر هنرهای عصر جدید با مخاطبان فراوان سر و کار دارد، بنابراین باید در شمارگان انبوه منتشر شود و برای رسیدن به این هدف، به صنعت چاپ وابسته است. چاپ، نخست با کمک روزنامه‌ها، بسترهای مهم را برای رشد رمان آماده ساخت. روزنامه و روزنامه‌نگاری نیز به سادگی و مردمی شدن زبان و نوشتار فارسی یاری رساند تا ابزار مهم داستان‌نویسی نو مهیا شود. از یک سو روزنامه‌ها باعث آشنایی روزافزون مردم با فرهنگ نو و دگرگونی‌های اجتماعی و از سوی دیگر با ترجمه و چاپ رمان به پیشرفت آن کمک کردند. ترجمه نیز از زمینه‌های مهم بود. برگردان به فارسی آثار اروپا، راه را برای شناخت راه‌بایی رمان به ادبیات ایران و پیروی از کارهای ادبی غرب هموار کرد.

در اروپا رمان پس از پیدایش به شدت و پیشرفت شگرفی دست می‌یابد. با آزمودن گونه‌ها و سبک‌های ادبی مختلف در دوره‌های گوناگون، رمان‌های برجسته پدید می‌آید. این قالب روایی در جهان گسترش می‌یابد، با زبان و ادب بومی هر سرزمین درمی‌آمیزد و به بار می‌آیند. رمان‌نویسی ایران هم با الگوبرداری از رمان اروپا آغاز می‌شود، با تحول ادبی به سیر تکاملی ادامه می‌دهد و برای رسیدن به سبک‌های خاص خود نام‌بندی دارد.

رمان پس از پیدایش در اروپا، همگام با فلسفه و مکاتب هنری و ادبی، گام به گام جلو می‌رود، اما پیدایش و رشد آن در ایران مانند غرب با روندی مرحله‌ای به سوی تکوین همراه نبوده است. بسیاری از رمان‌ها، پیشینه ادبی و بسترهای اجتماعی و فرهنگی اروپا و ایران مشابه هم نیستند. رمان فارسی با بهره‌برداری از آزمون‌ها و دستاوردهای رمان‌نویسان غرب، زمان کمتری برای گذر از مراحل گوناگون صرف کرده است. رمان‌نویسی در ایران بیشتر با الگوبرداری و بهره‌گیری از آزموده‌های رمان اروپا به پیشرفت خود ادامه داده و کوشیده است تا به سبک‌ها و گونه‌های مختلف نیز به پیروی از آن دست یازد. از این روی پیدایش و رشد رمان در اروپا،

ایران و یا دیگر سرزمین‌ها روند یکسان نداشته است.

بی‌گمان پیدایش رمان چون انواع ادبی دیگر، متأثر از اوضاع ادبی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی روزگار خود و پیامد دگرگونی‌های مهم در ادبیات روایی بوده است. از این روی بررسی و تحلیل عوامل نامبرده می‌تواند به ارزیابی بهتر وضعیت رمان‌نویسی ایران یاری رساند.

مطالعه عوامل تکوین و بازشناسی خاستگاه‌ها و زمینه‌های گوناگون پیدایش رمان، چشم‌انداز فراخ برای سنجش و بررسی اوضاع کنونی رمان در رمان‌نویسی ایران و دوران‌دیشی وضع مطلوب آن در آینده پیش روی می‌نهد. بی‌گمان پژوهش در این حوزه و گردآوری اطلاعات نظام‌مند و طبقه‌بندی شده، دسه‌ایه ارزشمندی برای منتقدان ادبی خواهد بود تا بر پایه دانش و یافته‌های منجم، به ارزیابی و پیش‌بینی بهتر درباره رمان و رمان‌نویسی مبادرت ورزند و زمینه تداوم و پیشرفت آن را فراهم آورند.

افزون بر این با وجود تازگی رمان نسبت به دیگر گونه‌های ادبی، امروزه روند رشد آن برای عرضه و انتشار در رها، دیدگاه‌ها و مفاهیم ادبی، فرهنگی، فلسفی، اجتماعی، سیاسی و چون آن با گسترش و کاربرد فراوان، مخاطبان انبوه در قشرهای گوناگون جامعه پیدا کرده است. مان در ایران راه ورود شماری از انواع ادبی را نیز هموار ساخته و در روند پیدایش و تکوین ادبیات معاصر و ساده‌نویسی نثر فارسی نقش بسیار مهم ایفا کرده است. بنابراین تحقیق و دستیابی به برآیندهای مطلوب در این مبحث، می‌تواند یافته‌های جدید و بیشتر در دسترس مخاطبان آن قرار دهد.

هدف از نگارش این کتاب، دستیابی به دانش تازه و اطلاعات منسجم درباره زمینه‌های پیدایش رمان در ایران و اروپا و ریشه‌یابی آن‌ها برای کسب آگاهی و درک بهتر است. چرا که با مطالعه دقیق می‌توان بسیاری از ابهام‌ها و پرسش‌های مطرح در این خصوص را برطرف کرد. با آن‌که کارهای متفاوت درباره نقد و بررسی مسائل گوناگون رمان انجام شده است، به سبب اهمیت و وسعت این گونه ادبی، همچنان جای کار بیشتر درباره ماهیت و

کیفیت آن وجود دارد. از این روی سزاوار است این موضوع از زوایه‌ها و جنبه‌های مختلف بررسی شود. کتاب پیش روی نیز با این هدف در پی آشکار ساختن و رفع ابهام از مسائل جدید برآمده است تا بخش‌های دیگری از گستره فراخ رمان را ارزیابی کند و کم و بیش پاسخگوی بسیاری از پرسش‌های مطرح درباره زمینه‌های پیدایش و تداوم رمان و رمان‌نویسی، به ویژه رابان باشد.

با توجه به موضوع، تا حد توان و امکان کوشش شده است، زمینه‌های پیدایش رمان مورد مطالعه دقیق قرار گیرد. از این روی ریشه‌یابی تمام زمینه‌ها در پیش‌کش کلی مد نظر بوده است. در بخش اروپا، پیشینه، زمینه‌ها و زمان پیدایش آن، ادامه روند رشد و پیشرفت آن تا سده نوزدهم و بیستم، یعنی زمان گسترش و جهانی شدن رمان پیگیری شده است، به این سبب که مهم‌ترین زمینه پیدایش آن در ایران روشن شود، زیرا رمان اروپا در این دوران به اوج شکوفایی می‌رسد و به عنوان گونه ادبی توانمند و باشکوه خودنمایی می‌کند، با جذابیت و انعطاف مناسب، راه ورود خود را به دیگر عرصه‌های ادبی جهان هموار می‌سازد. در بخش ایران، با نگاهی جست‌وجوگرانه پیشینه ادبی نیز بررسی شده و افزون بر آن، ضمن ریشه‌یابی و بررسی زمینه‌های گوناگون پیدایش رمان، وضعیت کلی رمان پیدایش و نخستین گونه‌ها هم مطالعه و بررسی شده است.

از نظر زمان‌بندی، پیدایش و گسترش پدیده‌های ادبی چون رمان را می‌توان به سه دوره کلی؛ پیشینه، زمان پیدایش و دوران رشد و گسترش دسته‌بندی کرد. در این کتاب بر اساس چنین رویکردی، زمینه‌های پیدایش این گونه ادبی در زمان پیدایش و دوران پیش از آن مورد توجه قرار گرفته است. هم‌چنین به دوره توسعه و پیشرفت آن، به ویژه در اروپا پرداخته شده است، چرا که پیگیری گسترش آن در اروپا، به بررسی بهتر زمینه‌های شکل‌گیری و پیدایش آن در ایران کمک شایانی می‌کند. در بخش مربوط به ایران نیز پیشینه ادبی، زمینه‌های گوناگون پیدایش و دوره زمانی پیدایش

و نخستین گونه‌های پدید آمده، بررسی، تحلیل و ارزیابی شده است. با این همه، رویکرد کتاب بیشتر به ریشه‌یابی زمینه‌ها در دوران پیش از پیدایش رمان معطوف بوده است.

این کتاب در چهار فصل تدوین شده است. فصل نخست دربرگیرنده تعریف و ویژگی‌های رمان، فصل دوم شامل زمینه‌های پیدایش رمان در اروپا (و نگاهی به گسترش آن در جهان)، فصل سوم حاوی زمینه‌های پیدایش رمان در ایران و فصل چهارم مشتمل بر زمینه‌های ادبی پیدایش رمان در ایران است. در پایان هر فصل نیز خلاصه مطالب آمده است.